

קידום מחוננות ומצוינות בחינוך סאאיז בשארה ועבד אלרחמן סמארה

תקציר

מטרתו של המחקר, היא בדיקת תכניות המחוננות והמצוינות הקיימות בחטיבות ביניים בבתי ספר ערביים בישראל והשפעתן על קידום הלמידה בקרב התלמידים, וכתוצאה מכך להציע תכניות פעולה אפשריות. המחקר מתבסס על מתודולוגיה מחקרית איכותנית, שכללה ראיונות שנערכו עם מנהלים ועשרים מורים בשתי חטיבות ביניים במרכז הארץ. באמצעות ראיונות אלה, נבדקו תפיסותיהם של המרואיינים בנושא תכניות המחוננות והמצוינות ודרכי הפעלתן בחטיבות הביניים. תכניות המחוננות והמצוינות הקיימות כיום בחטיבות הביניים, לא מאפשרות שוויון הזדמנויות בקרב כלל התלמידים, מכיוון שהן מתמקדות במספר מצומצם מאוד של תלמידים. שינוי מצב זה, עשוי להתאפשר באמצעות הפעלת תכניות מחוננות ומצוינות בקרב כלל התלמידים בכל הכיתות, בכל השכבות ובכל המקצועות בחטיבות הביניים. ממצאי המחקר הנוכחי, מצביעים על מגוון דרכים לטיפול המצוינות במסגרות הלימודיות השונות על פי תפיסותיהם של מנהלים ומורים.

מילות מפתח: מחוננות, מצוינות בחינוך, בתי ספר חטיבות ביניים, חינוך ערבי.

מבוא

בשנים קודמות, המדיניות של משרד החינוך הייתה לכיוון צמצום פערים לימודיים בקרב האוכלוסייה ההטרוגנית, מתן מענה חלקי לתלמידים בעלי יכולות גבוהות (מחוננים) ומתן תמיכה רבה ונמרצת לתלמידים המתקשים. כיום, המגמה בארץ ובעולם הינה פיתוח יכולתם של תלמידים עם יכולות גבוהות מגילאי גן ועד תיכון. מדיניות מערכת החינוך מתווה מתן מענה לילדים עם יכולות גבוהות, ובכלל זה הקצאת משאבים, פיתוח תכניות לימוד וחומרי הוראה ולמידה מותאמים (בנג'וי, 2009). בד בבד, מתן סיוע וקידום תלמידים מתקשים באמצעות תכניות תמיכה בתוך בית הספר הרגיל, ולמתקשים יותר בדיקת אפשרות שילובם במסגרות החינוך המיוחד.

השפעת בית הספר על התפתחותם של ילדים מחוננים, קשורה באופן שבו הוא ממלא את תפקידו. בבית הספר שיש בו צוות מורים מתמקצע ומוכשר ותלמידים שרמתם גבוהה, הילד המחונן יתפתח במישור האינטלקטואלי וגם במישורים האחרים. ולהיפך- אם הילד המחונן ילמד בבית ספר שרמתו נמוכה, הדבר ימנע את התקדמותו ומימוש

הפוטנציאל שלו. התפתחותם וטיפוחם של התלמידים המצוינים במסגרת הבית ספרית, תלויים בגודלו של בית הספר, בהנהלה שמעודדת תכניות מיוחדות ומקבצת ילדים לתוכניות העשרה, ובמורים המגלים עירנות כלפי צורכי הילדים (בן והדר, 2009; דויד, 2014).

הצורך בקידום תלמידים עם יכולות גבוהות, דורש מבתי הספר התמודדות עם תהליכים המקדמים מצוינות בלמידה ובהוראה וזאת במטרה להעניק לכל ילד מענה לצרכיו. רוב התלמידים המחוננים והמצוינים משולבים בכיתות הטרוגניות רגילות, ונעשים מאמצים שונים לתת להם מענה וטיפוח באופן ייחודי, אך לרוב הם לא מקבלים מענה הולם לצרכיהם במסגרת הכיתה ההטרוגנית (אלון, 2007).

מטרתו של המחקר הנוכחי, היא בדיקת תכניות הלימודים המיועדות לתלמידים מצוינים בחטיבות הביניים, ובחינת כיווני פעולה נוספים שיתנו מענה הולם לצרכיהם של התלמידים המצוינים. במסגרת המחקר, מוצעת יוזמה פדגוגית, אשר עשויה לשמש אבן דרך ביצירת תרבות ארגונית של מצוינות בית ספרית ולהוביל את בית הספר לטיפוח ועידוד מצוינות בסביבת למידה גמישה ודינאמית. היוזמה המוצעת מושתתת על פרספקטיבה פדגוגית מערכתית ושמה דגש על אפיונה וצרכיה הייחודיים של החברה הערבית בישראל.

מושגי מפתח בתחום המצוינות

ההגדרה הכללית והרחבה של מצוינות, מצביעה על רמת הישגיות גבוהה בכל תחום של פעילות אנושית, כגון: מצוינות חברתית, מנהיגותית, אמנותית, ספורטיבית, ומצוינות בהוראה ובמחקר. קיימים סוגים שונים של מצוינות: אינטלקט מפותח במיוחד, רגישות חברתית גבוהה, זיכרון מיוחד וכישורים מפותחים כמו מוסיקה (גרינפלד, 2009; דויד, 2014).

מצוינות, הצטיינות ויכולות גבוהות מהווים, מושגי מפתח בנושא זה. בדרך כלל, יכולות גבוהות והצטיינות, נכרכים במושגים של אינטליגנציה ויכולות מנטאליות, אשר נמדדות באמצעות מבחני מנת המשכל I.Q (רחמל וזוהר, 2010).

בהגדרה צרה, קיימת נטייה לצמצם את המונח מצוינות ואת הקשר בינו לבין תחומי האינטליגנציה וההפשטה, בעיקר בכל הנוגע לבעלי כושר חשיבה מופשטת ולבעלי יכולת לטפל בסמלים (ירחי, 2003). זאת, מאחר שרוב הכישרונות וההישגים הגבוהים קשורים לאינטליגנציה, ומשום שהמצוין או המצטיין נבחן בדרך כלל במנת משכל גבוהה. בהגדרה אחרת ורחבה יותר, המצוינות הינה מכלול ההתנהגויות והפעולות החותרות להשתפרות מתמדת והמאפשרת מיצוי הפוטנציאל האישי על כל היבטיו, במילים אחרות-

המצוינות הינה אורח חיים. אנשים בעלי נטייה למצוינות מאופיינים במספר סגולות: מוטיבציה פנימית חזקה המניעה אותם בהתמדה, סקרנות, יצירתיות, העדפה של גירויים חדשים על פני מוכרים, העדפת מורכבות, בעלי רצון להתעלות ולהתמקצע, בעלי תחושות של ערך, אחריותיות, עצמאות ויכולת מיקוד ושליטה פנימית. הפרט הנוטה להצטיין מציב לעצמו מטרות וחותר להגשמתן (רחמל וזוהר, 2010).

יש המגדירים הצטיינות בדומה למחוננות, אך עם סטנדרטים מחמירים פחות. המחוננות מוגדרת כאינטראקציה בין שלושה סוגי תכונות. התכונה הראשונה היא יכולת בולטת ונדירה בתחום מסויים (יכולת אינטלקטואלית כללית, יכולת אקדמית בתחומי ידע מוגדרים, כישרון בתחומי האמנויות וכישרון פסיכומטרי בשיעור של 1% העליונים בכל שנתון של אוכלוסיית התלמידים הכללית). ובלבד שיתקיימו שתי תכונות נוספות: האחת, התמדה בביצוע מטלות, והשנייה, יצירתיות מעל למוצע. כלומר, המחוננים מהווים את האחוזון העליון של האוכלוסייה בכל שנתון בכל אחד מתחומי המחוננות ובתנאי שעמדו גם בקריטריונים של מוטיבציה ויצירתיות. במונחים של I.Q מדובר על מנת משכל של 135 ומעלה (נבו, 2004; רבינוביץ, 2017).

סוגים של מצוינות

בספרות המחקרית מוזכרים סוגים שונים של מצוינות: מצוינות אינטלקטואלית, מצוינות חברתית, מצוינות אמנותית ומצוינות פסיכו מוטורית.

א. מצוינות אינטלקטואלית

מצוינות אינטלקטואלית, היא בתחום פיתוח יכולות של מחשבה ותובנה. במחקר שערכה החוקרת האמריקאנית אן רו על 64 מדענים מובילים בארצה בתחומי המדעים המדויקים, מדעי החיים ומדעי החברה, נמצא שהמאפיינים המשותפים לכל קבוצת המדענים, הם רמת אינטליגנציה גבוהה, עצמאות, נון-קונפורמיזם, ביטחון עצמי, הקדשת זמן והתעמקות מוחלטת בעבודה (גולדנברג, גבע ושחר, 2007).

ב. מצוינות חברתית

מצוינות חברתית, היא יכולת ליצור ולתחזק קשרים חברתיים ולהיות מודע לצרכי החיים והחברה. השפעתה של המצוינות החברתית המצוינות החברתית באה לידי ביטוי בחיי החברה בעיקר במנהיגות הפוליטית. אחד המחקרים החשובים ביותר בחקר מצוינות חברתית אצל מנהיגים פוליטיים, התפרסם באנגליה בשנת 1970 על ידי החוקרת אירמונגר (Iremonger, 1980). והוא מבוסס על חקר הביוגרפיות של כל ראשי ממשלת בריטניה בין השנים 1809 ל-1940.

מבחינה תיאורטית, אפשר להניח שישנן תכונות המאפיינות את אלה שיגיעו למנהיגות. רגישות לרגשות הזולת, נכונות לעזור, יכולת שכנוע, גמישות כשיש צורך בשינוי עמדות, יכולת להבחין בין מתי יש לעמוד על דעותיך ומתי לא. יכולת לקרוא מפה פוליטית – חברתית ולהבין את מבנה הקואליציות השונות ולתפוס עמדות תוך, כל אלה הם כישורים בעלי חשיבות למצוינות חברתית (זיו, 1990).

ג. מצוינות אמנותית

מצוינות אמנותית היא בדיקת יכולות בתחום האומנות, החידוש והיצירה. הכישרונות המיוחדים בתחום זה בולטים אמנם מן הילדות, אך זאת בתנאי שהסביבה רגישה להם. קרי ילדים רבים מציירים ציורים יפים ומעניינים, המרמזים אולי על כשרון מיוחד בתחום זה, אך כידוע עניינם של רוב הילדים בציור הולך ופוחת בכיתות הגבוהות של בית הספר היסודי ונעלם כליל עם הזמן. מחקר שהתמקד באישיותם של 56 מהסופרים הבולטים באמריקה. הוא מצא שרמת האינטליגנציה שלהם גבוהה ביותר. הם השיגו במבחני יצירתיות תוצאות גבוהות מאוד. לגבי תכונות אופי הם נטו למופנמות ולרגשנות, וסכמו על האינטואיציה כמכוננת את דרך חייהם (גור זאב, 1997).

ד. מצוינות פסיכו מוטורית

מצוינות פסיכו מוטורית היא הקשר בין יכולת תפיסה תקינה לסביבה ופעולה גופנית בהתאם. מצוינות פסיכו מוטורית היא תהליך טיפוח ספורטאים בעלי כישרון מיוחד למימוש הפוטנציאל לקראת מצוינות. ישנן תכונות משותפות המאפיינות את המצוינות האינטלקטואלית, האמנותית, והפסיכו מוטורית. בתחום ההכרתי האינטליגנציה היא בבסיסה של כל מצוינות. נוסף לכך, יצירתיות נבחנת לאור תוצרים שיש להם ערך חברתי. בתחום האישיות קימות שלוש תכונות: מופנמות, ביטחון עצמי, ונון-קונפורמיזם. בתחום ההנעתי בולטת אצל כולם יכולת התמדה והשקעת רוב המרץ והזמן העומד לרשותם בתחומי התעניינותם (וורגן, 2006; זיו, 1990).

גישות שונות בתחום המצוינות

ירחי (2003), תיאר וסקר גישות שונות בהגדרת המצוינות מנקודת מבטם של אנשי חינוך:

א. גישה חברתית למצוינות

הגישה החברתית למצוינות, שמה דגש על מרכיבים הקשורים למשכל, ליכולת אינטליגנטית וליכולת הפשטה. כדי לאפשר לחוגים חברתיים רבים להצטיין, מרחיבה החברה הדמוקרטית את המושג "מצוינות" ומקשרת אותו למשמעות של חתירה להשגת איכות בהתנהגות ובביצוע. מבחינת מצוינות חינוכית היכולות של רבים במצוינות בבתי ספר ציבוריים, תתאפשר בשתי משמעותיה: חתירה לאיכות (שחשיבותה נעוצה בחתירה

להישג ולא רק בהישג עצמו) ורב גוניות של תחומי איכות. חתירה להישג לא ניתנת למדידה אלא רק להערכה. לכן המצוינות במשמעותה החברתית תושג כאשר מירב התלמידים יצליחו באמצעות הערכת החתירה להצלחה ולא על סמך מדידה של ההישג. ברב גוניות של תחומי איכות, המגמה החברתית של מצוינות, מבקשת להכליל יותר ויותר תלמידים משכבות חברתיות שונות.

ב. גישה פסיכולוגית למצוינות

הגישה הפסיכולוגית למצוינות, שמה דגש על גורמים פנימיים שאינם אינטלקטואליים, המשפיעים על מצוינות, יכולת התמדה והשקעת זמן רב בתחום העיסוק, ואהבה עזה כלפי אותו תחום. על פי גישה זו, קיימות שתי קבוצות של גורמים לא אינטלקטואליים המשפיעים על הצטיינות: 1. גורמי אישיות: פתיחות, אחריות, נעימות, אינדיבידואליות ואינאורוטיות. 2. גורמי הנעה והרגלי עבודה, כמו: התאמה בין יכולת אישית לבין קשיי המשימה ומורכבותה, הכוונת פעולה לקראת מטרה ברורה ומוגדרת, קבלת משוב תמידי בכל שלב של הפעילות, הרגשת שליטה בביצוע, בדיקת התוצאות והכישלונות, ריכוז גבוה של משאבים במטרה ובביצוע, השקעת זמן תוך ויתור על צרכים בסיסיים (זיו, 1990).

ג. גישה הומניסטית למצוינות

הגישה ההומניסטית הקלאסית, חותרת למצוינות תרבותית והשכלתית שצריכה להתבטא ביחס הומני לכל אדם ואדם במשמעות של דאגה לרווחתו, פתיחות ורגישות לזולת, והתחשבות בצרכיו ברמה הגבוהה ביותר. לפי השקפה זו, חינוך והדרכה נכונים, מדרבנים את הטבע האנושי ומביאים אותו למצוינות, כי הטבע האנושי כשלעצמו הוא מוגבל. החינוך מתרבת את הילד בחיי היום יום שלו, ומפתח בו סגולות המובילות אותו למצוינות הומניסטית. החינוך משכלל את תודעת הילד, מחזק את אומץ לבו, מאיץ את העלאת רמת עשייתו בכל תחום, מעורר בו רגשות לבזות דברים נחותים וחסרי משמעות, ולתעב אי צדק ואי הומאניות מצד אחד, ומהצד האחר, מעורר בו אמביציה להצליח בכל פעליו, לרכוש סגולות וכישורים רבים ולשפר אותם. אם מחנכים, הורים ומורים, יטמיעו ערכים אלה בתודעתם של הילדים מילדותם, סגולות אלו ילוו אותם בכל ימי חייהם (רוזנפלד, 2001; Timer & Kirp, 1988).

ד. גישה מנהלית למצוינות

הגישה המנהלית למצוינות, מדגישה מצוינות הישגית ולא הומניסטית. חברה מנהלית היא חברה הישגית המעריכה את התוצר ואת התוצאות. "מצוינות בניהול אישי" מתווה את הדרך להשגת מטרות בהצלחה. הפרט מקבל אחריות לכל מה שקורה לו. ברגע שהאדם מציב לעצמו מטרה מוגדרת וספציפית, מופעלים כל המנגנונים המחשבתיים שלו להשגת

אותה מטרה, החושים, הרגשות, האינטואיציה, היצירתיות, החשיבה והמוטיבציה, כושר התמדה, אמונה ביכולת עצמית ונחישות. מצוינות בניהול אישי מדגישה את התוצאה יותר מהתהליך. היא דורשת מהאדם המנהל את עצמו לא לצפות להכרה חברתית בתהליך שהוא עובר אלא לחתור להשגת התוצאה (דויד, 2014). החתירה למצוינות מוערכת אפילו אם אין הישגי מצוינות בפועל, כלומר המצוינות אינה נפרדת ממוסריות. הפרט מקדיש מאמצים כדי לחפש את הפן האיכותי בכל נושא חברתי ותרבותי.

החזון של מצוינות

בחזון של תכנית המצוינות של אגף למחוננים ולמצוינים במשרד החינוך, ניתן לציין מספר רב של עקרונות: המצוינות מהווה ערך מרכזי בבית הספר במגוון מקצועות ובתחומי הדעת השונים; יצירת תרבות של מצוינות בית ספרית בקרב צוות המורים, התלמידים וההורים; הענקת הזדמנות שווה לכל התלמידים בכל שכבות הגיל ובכל הכיתות לאיתור וטיפול המצוינות אצלם; הרחבת דרכי האיתור והמדידה (הערכה), על מנת למצוא תלמידים מוכשרים גם בקרב אוכלוסיות חלשות יותר; נקיטה בגישה דינאמית לטיפול תלמידים מצוינים, תוך התחשבות ברמת התפתחותם בגילאים השונים; טיפוח התלמיד המצוין כאדם חושב, יוזם ויוצר; העצמת המודעות והידע המדעי בתפיסותיהם של מורים, מנהלים, הורים ותלמידים בנוגע למצוינות וטיפול ובניית מודלים עתירי ידע וחשיבה לטיפול מצוינות (אלון, 2007; רבינוביץ, 2017).

יישום החזון בהתאם לעקרונות אלה, דורש שינויים דחופים בתרבות הארגון הבית ספרי, דהיינו, הפיכת המצב המצוי למצב רצוי של חזון אחד משותף, בו הארגון הבית ספרי מתמקד בשיפור מתמיד לטווח ארוך. שיפור תהליכי העבודה למניעת התרחשויות של שגיאות, מגביר את תחושת האימון באנשי הצוות ומאציל סמכויות להשתתף בקבלת החלטות. יישומו של חזון מצוינות מתווה כיוון לארגון הבית ספרי, נותן מענה ומגשים את ציפיותיהם של התלמידים המצוינים בכל שכבות הגיל בחטיבת הביניים (אלון, 2007; כשר, 2003; Maier & Youngs, 2009).

אפיון תלמידים מצוינים איתורם וטיפולם

סקירת הספרות המחקרית, מעלה כי אין אפיון מוסכם אחד לתלמידים המצוינים, ולא תמיד קיימת הבחנה ברורה בין התלמידים המצוינים, לבין התלמידים המחוננים הנכללים בקבוצה זו. לעתים האפיון מתייחס לרמת משכל גבוהה, לעיתים להישגים אקדמיים גבוהים, לעיתים להישגים מתמטיים ולעתים לציון גבוה במבחן יצירתיות (Margoline, 199).

איתור התלמידים המצוינים המתבצע כיום במשרד החינוך מבוסס על הערכה באמצעות מבחני איתור. בשלב הראשון נבחן התלמיד (בכיתות ב', ג', ד') בהבנת הנקרא ובחשבון לצורך קביעת התאמתו לתוכנית העשרה למצוינים. השלב השני הינו שלב האיתור, במהלכו בוחנים את התלמידים אשר השיגו את התוצאות הטובות ביותר ביחס לכיתתם. המבחנים אינם מתייחסים למוטיבציה, יצירתיות, ויכולות גבוהות בתחומים שונים. זאת על אף שקיימת מודעות לצורך בהתאמת דרכי האיתור לתלמידים בעלי פוטנציאל משכבות סוציו-אקונומיות נמוכות (עבאדי, 2009; Lowe, 2003).

התיאוריה של גרדנר (Gardner, 1993) על התפתחות המונח אינטליגנציה, מרחיבה את ההסתכלות לשמונה דרכי חשיבה נפרדות, שכל אחת מהן יכולה להוות בסיס לקידום תלמידים מצטיינים, קרי תלמידים בעלי יכולות גבוהות בתחום המתמטיקה אשר אינם בולטים בתחום הלשוני או הבין-אישי. איתורם של תלמידים אלו והקבצתם בקבוצה הומוגנית, עשויה לקדם באופן משמעותי בתחום זה (Karnes, 2005). ירחי (2003), מחזק את התיאוריה של גרדנר בטענתו שהמונח מצוינות מצביע על הישגיות גבוהה בכל תחום של פעילות אנושית, כמו מצוינות חברתית, מנהיגותית, אמנותית, ספורטיבית, הוראה ומחקר (ירחי, 2003).

בדוח ועדת ההיגוי לקידום החינוך למחוננים בישראל (נבו, 2017), הועדה המליצה על פתוח מגוון של כלי הערכה מהימנים ותקפים לשם איתור התלמידים המצוינים כמו: שאלונים לגנות, תצפיות בגן, שאלונים לתלמידים, פורטפוליו (תיק עבודות לתלמיד), מבחני הישגים, ציוני בית ספר, מבחני אינטליגנציה, כלים להערכת מוטיבציה וכלים להערכת יצירתיות. בנוסף הדוח מפרט את התכניות הייחודיות לתלמידים מחוננים ומצטיינים והנהלים להפעלתן וליישומן במערכת, אופן איתור תלמידים מחוננים ומצטיינים, ודרישות התפקידים בקרב צוותי החינוך האחראים לטיפול התלמידים המחוננים וההכשרה הייחודית בקרב צוות המורים.

הצורך בטיפול תלמידים מצוינים במסגרות מתאימות, עלה במחקרים אשר בחנו את ההתפתחות האקדמית, הרגשית והחברתית בקרב תלמידים אלו. על פי תוצאות המחקר, התלמידים המחוננים והמצוינים אשר השתתפו במסגרות נפוצות של חינוך ייחודי למחוננים, כגון: תכנית שילוב בכיתה רגילה, תכנית "שליפה" של תלמידים מצוינים הפועלת בתוך בית הספר או בית ספר מיוחד המיועד להם, השיגו ציונים טובים יותר מאלו שלא השתתפו במסגרות מיוחדות. ומכאן נובעת חשיבות איתורם המדויק ובעקבותיו ההתערבות המיוחדת (קלויר, כהן, עבאדי וגרינפלד, 2009; Delecourt, Loyod, Cornell & Goldberg, 1994).

מחקר אשר בדק את התכונות של המורה על מנת שיוכל לתרום לחינוכו ולהתפתחותו ולקידומו של הילד המחוּן, הדגיש את מידת חשיבות הרמה המקצועית של המורה, חשיבות הגישה החיובית של המורה כלפי מחוננים ואת חשיבותו של הידע בחינוך מחוננים (David, 2011).

מחקר נוסף, המדגיש את הצורך במורים מוכשרים להוראת תלמידים מחוננים, מצא שהמורים לא תמיד מבינים את הצרכים המיוחדים שלהם. בניסוחים לפעמים מפריעים בכיתה כי משעמם להם, ותגובת המורים לרוב אינה הולמת. כך המחקר רואה חשיבות מרובה לא רק בפיתוח תכניות לימודים מיוחדות לתלמידים מחוננים, אלא גם בהכשרה מיוחדת של המורים המלמדים בכיתות המחוננים (דקל, 2013). במחקר נוסף אשר בדק את ההתפתחות המקצועית של מורים למחוננים, נבדק המצב הנתון של חינוך המחוננים בישראל על פי תפיסת המורים, ונבדקה גם הטרנספורמציה של תכנית הלימודים המכשירה את המורים. נמצא כי התפיסה המורים את סיטואציית הלמידה-הוראה במסגרת מחוננים, הושפעה מהשתייכותם לקבוצה, כמו כן נמצאה השפעה של אוריינטציה תרבותית על תפיסתם את התכונות הרצויות של המורה (וידרגור, 2010). במחקר אשר בדק את תכניות הלימוד הקיימות עבור תלמידים מחוננים, החוקרים השוו שתי קבוצות של תלמידים בעלי רקע דומה, כאשר הראשונה למדה עם התכניות הקיימות של תלמידים מחוננים, והקבוצה השנייה, לימודיה לא כללו תכניות הלימוד של תלמידים מחוננים. תוצאות ההשוואות הראו, שההבדלים בין שתי הקבוצות בנושא ההישגים הלימודיים נמוכים מאוד, דבר אשר מדגיש את הצורך בפיתוח תכניות לימוד מפותחות נוספות, עבור התלמידים המחוננים (Gallagher & Gallagher, 2013).

על פי התפיסה המקובלת יותר היום המתייחסת לאינטליגנציה כמכלול של יכולות שונות, ניתן להבין שילד בעל יכולות גבוהות בתחום שכלי מסוים עלול להיות פגוע בתחום מסוים אחר. גישה זו יושמה גם לגבי ילדים מחוננים (Renzulli & Delcourt, 2018). משרד החינוך מטפח תלמידים מחוננים בשתי מסגרות בוקר: כיתות מיוחדות בבתי הספר ותוכניות יום העשרה שביעי. מסגרת נוספת שהאגף למחוננים ולמצוינים מקיים לרוב בשעות לא פורמאליות, היא תכנית אשר מאפשרת לתלמידים להיחשף לתחומי דעת שונים אשר אינם כלולים בתוכנית הלימודים הפורמאלית. בשנת 2007 הוקמה "היחידה לקידום מצוינות בחינוך" במכללה האקדמית בית-ברל. במסגרת זו, מפתחים תכניות לימוד במתמטיקה, מנהיגות, ספרות, שפה, חשיבה, אומנות, תרבות, השראה, מדעים וגיל רך (בנגיו, 2009; משרד החינוך, 2010; קלויר וכהן, 2009).

מן הראוי להתייחס לצרכיהם הייחודיים של תלמידים מחוננים בעלי לקויות למידה בארגון הבית ספרי. תהליך אבחון הילד המחונן עם לקות למידה, מתחיל כבר עם שלב זיהוי כתלמיד מחונן. לאחר איתורו, מאבחנים אותו אבחנה מבדלת. כדי להגיע לאבחון זה, נדרש אבחון רב תחומי המלווה בעבודת צוות רב מקצועי. לאבחון כזה נדרשת אינפורמציה מגוונת ורחבה הכוללת הערכה כוללת כמו: מבחני יצירתיות, מבחני אינטליגנציה אינדיבידואלים, מבחנים להערכת הניעה, רשימת התנהגויות, תצפיות של מורים והורים, מילוי סולמות של דימוי עצמי, מבחני הישגים, מבחנים הבדוקים יכולות קוגניטיביות התפתחותיות, אבחון דיסקטי, הערכת תפקודים התנהגותיים ורגשיים, ראיונות עם הורים, והערכה של השווים של הילד המתייחסת ליכולת המנהיגות שלו (מנור-בנימיני, 2005 ; Segev & Cahan, 2013).

מצוינות בחטיבות ביניים בחברה הערבית

המחלקה למחוננים ומצוינים, בתיאום עם הממונה על החינוך במגזר הערבי, הקימה בשנת 1990, 13 מרכזי העשרה לתלמידים מחוננים ומצוינים, כחלק מתוכנית החומש של משרד החינוך. מרכזי ההעשרה פועלים במסגרת חוגים בשעות אחר-הצהריים במחוזות הצפון, חיפה, המרכז, ירושלים והדרום. מרכזים אלה פועלים בישובים הבאים: שפרעם, יפיע, סחינין, עראבה, מגיד-אל-כרום, נחף, נצרת, אום-אל-פחם, ערעה, טירה, טייבה, בקה-אל-עירבייה, כפר-קרע ומזרח ירושלים.

בשנת הלימודים 1993 נפתח מרכז העשרה לתלמידים מחוננים ומצוינים במגזר הבדואי. בשנת לימודים זו, שולבה רהט במערך האיתור הארצי. כיום, קיימים 18 מרכזי העשרה לתלמידים מחוננים ומצוינים במגזר הערבי. גידול זה, נבע מהצורך ההולך וגדל באיתור תלמידים מחוננים ומצוינים במערכת החינוך ושילובם בתכניות לימוד מתאימות ולמידת יכולותיהם האינטלקטואליות (רבינוביץ, 2017). מבחני האיתור והמיון נערכים בקרב תלמידי כיתות ד' ביישוב, ועל סמך התוצאות המתקבלות, התלמידים ישולבו במסגרות העשרה (רבינוביץ, 2017). למרות כל ההתפתחות בנושא שחלה במהלך השנים האחרונות, ניתן לציין כי שיעור התלמידים המחוננים והמצוינים ומרכזי העשרה במגזר הערבי הינו נמוך, וזאת עקב הקשיים הכלכליים והפוליטיים, והאופי המסורתי של החברה הערבית. גורמים אלה יחדיו הובילו לדחיקת אוכלוסיית התלמידים המחוננים והמצוינים.

שאלות המחקר

1. אילו גורמים מעורבים בתהליך קידום מחוננות ומצוינות לפי תפיסותיהם של מנהלים ומורים בחטיבות ביניים במגזר הערבי?

2. האם תכנית התלמידים המחוננים והמצוינים מסוגלות לחולל שינויים בתהליכי הוראה-למידה בקרב אוכלוסיית התלמידים המצוינים בבית הספר?
3. מה הם האמצעים שניתן להשתמש בהם, כדי לקדם תלמידים מחוננים ומצוינים בחטיבות ביניים במגזר הערבי?

מתודולוגיה

הנחקרים

לצורך המחקר, נדגמו שתי חטיבות ביניים במגזר הערבי- אחד במחוז המרכז והשני במחוז חיפה. בית הספר הראשון חדש וצומח ובו לומדים 380 תלמידים בשתי שכבות גיל (ז', ח'). התלמידים נרשמים לבית הספר לפי אזורי רישום, אשר נקבעו על ידי מחלקת החינוך בעירייה. בעיר עצמה קיימים עוד שלוש חטיבות ביניים ממלכתיות. אחד ממנהלי בתי הספר חדש יחסית עם שנתיים ותק, כשבאמתחתו שש שנות ותק כמנהל מרכז מחוננים באותה עיר. הנחקר הוא תושב העיר, נושא תואר שני בביולוגיה, השתלם כמורה מומחה לתלמידים מחוננים ובעל תעודת סיום לקורס הכשרת מנהלים. המצב הסוציו-אקונומי של התלמידים מגוון, המצב של מחציתם מאופיין כבינוני עד טוב. בביה"ס מלמדים 30 מורים (חלקם עם משרות חלקיות) וכולם תושבי המקום, מתוכם נדגמו עשרה מורים לצורך המחקר הנוכחי.

כל המורים נושאים תואר אקדמי, ראשון או שני. על כל שכבת גיל משתי השכבות ממונה רכז שכבה אחד. המורים משתלמים בהשתלמויות בית ספריות או מקצועיות במסגרת התפתחותם המקצועית. בית הספר השני, הוא בית ספר חדש וצומח, נוסד בשנת תשס"ט (2009-2010) ומנהל על ידי מנהל חדש עם שנתיים ותק בניהול. המנהל נושא תואר ראשון בחינוך ובלשון עברית עם תעודת הוראה, סיים קורס מנהיגות חינוכית במכון מנדל וקורס הכשרת מנהלים מאוניברסיטת חיפה ואורנים. מניין התלמידים היה 500 תלמידים. קיימות בבית הספר עוד שתי כיתות לתלמידים עם לקויות שמיעה, שה"כ עשרה תלמידים. התלמידים נרשמים לבית הספר לפי אזורי רשום, אשר נקבעו על ידי מחלקת החינוך בעירייה. המצב הסוציו-אקונומי של התלמידים בדרך כלל מאופיין כנמוך מהמוצע, במדד טיפוח 8.3 מתוך 10 כאשר 10 הוא המדד הנמוך ביותר. בבית הספר מלמדים 31 מורים, ששה מהם נושאים תואר אקדמי שני, והשאר נושאים תואר ראשון לפחות ותעודת הוראה. המורים מתמקצעים במרכזי פיסג"ה בארץ ושבעה מורים סיימו לימודי תעודה. גם מבית ספר זה, נדגמו עשרה מורים בלבד.

כלי המחקר

הנתונים נאספו באמצעות ראיונות חצי מובנים עם שני מנהלי בתי הספר. בנוסף לכך, רואיינו עשרים מורים משני בתי הספר במטרה להשלים נתונים על קידום המצוינות ולבדוק את תפיסותיהם ועמדותיהם בנושא. מבין המורים שרואיינו היו מורים המובילים את תכנית המצוינות במתמטיקה, מורי מדעים ונושאים אחרים, רכזי שכבות ז', ח' ורכזי מקצועות.

הליך המחקר

הגישה המחקרית העומדת בבסיס מחקר זה היא הגישה האיכותנית (שלסקי ואלפרט, 2007). עורכי המחקר באו לבתי הספר ונפגשו עם המנהלים והמורות, ואיתם נערך ריאיון חצי מובנה אודות תכניות המחוננות והמצוינות הקיימות אצלם בבתי הספר. הנתונים שנאספו שימשו לצורכי המחקר ונותחו במבחי תוכן בהתייחס לשאלות המחקר.

ממצאים

הממצאים מדגישים את החשיבות המיוחסת לתפקידו של המנהל בקידום המצוינות, לפי הקטגוריות הבאות: בחירת המסגרות לקידום המצוינות, פיתוח מקצועי בצוות המורים, בחירתם של מקדמי המצוינות, איתור ובחירת התלמידים המצוינים, הקצאת משאבים ובניית תכניות לימוד ספציפיות לתלמידים המצוינים בקבוצות שלהם או בכיתות שלהם. לפי הפירוט הבא:

א. בחירת מסגרת לקידום המצוינות

הממצאים מראים, ששני המנהלים בחרו במסגרות מסוימות לקידום המצוינות בתחומים שונים בבתי הספר שלהם. המנהל הראשון מציין כי "בביה"ס שלנו מופעלות כמה וכמה תכניות לתלמידים מצטיינים בלימודים, חלק מהתוכניות מופעלות כתוכניות מוכתבות וייעודיות ממשד החינוך". לעומתו המנהל השני מציין כי "ישנם התוכנית התחיל במתמטיקה, מדעים, חינוך סביבתי וגיאוגרפיה". והוא ממשיך בדבריו "בנוסף לתוכניות שהוזכרו למעלה פעלה תכנית ייחודית לתלמידי עוצמה (קבוצת עוצמה), שהם תלמידים מובילים ומנהיגים". בממצאים שהתקבלו, ניתן לזהות את סוגי המסגרות לקידום מצוינות (כיתה הומוגנית, הקבוצות בתוך הכיתה הרגילה, תכניות העשרה, מצוינות במתמטיקה, ספורט, אומנות ומנהיגות, חינוך סביבתי וגיאוגרפיה).

ב. פיתוח מקצועי בצוות המורים

המנהלים והמורים הדגישו עד כמה ההשקעה במורים חשובה לצורך התפתחותם המקצועית בתחומים השונים. צוותי המורים בשני בתי הספר עוברים השתלמויות, כל אחד בתחום מקצועו. חלק מההשתלמויות הן ייחודיות לתוכנית המצוינות. המנהל הראשון מציין כי "אחד הדברים החשובים הוא שהמורים צריכים להשתלם בצורה אינטנסיבית בדרכי הוראת תלמידים מצטיינים". כמו כן הוא מוסיף: "דבר שני, שינוי בהכשרתם, כלומר הכשרה מקצועית של מורים, שתוביל אותם לפיתוח דרכי הדרכה חיונית בקרב קבוצת המצוינים". המנהל השני מציין כי "המורים צריכים להשתלם גם, בנושא התמודדות עם תלמידים בעלי הפרעות התנהגות".

ג. בחירת בעלי תפקידים לקידום המצוינות

במצבים שעלו בשני בתי הספר, חסרה התייחסות לתפקידו של "מקדם המצוינות". תפקיד זה עוסק באיתור תלמידים מצוינים, בקידום, ועוקב אחרי התפתחות והתקדמות התהליך בכל שלביו. לעומת זאת, המנהלים אפשרו לבעלי תפקידים שונים להוביל את תכנית המצוינות במגוון תחומים. שני המנהלים והמורים הדגישו את חשיבותו של התפקיד "מקדם מצוינות" ואפיינו את תפקידו המרכזי כהעצמת התלמידים המצוינים. המנהל הראשון ציין: "הייתי מצפה ממנו לצאת מהקופסה, בכך שיהפוך כל תחום הנלמד בבית הספר לתחום אשר בו ניתן להעצים את התלמידים המצטיינים ולא להסתפק בנושאים הרגילים כמו מתמטיקה ומדעים". המורים ציינו כי "עבודתו של מקדם המצוינות בבית הספר, בתיאום ציפיות והתאמות תכניות והתקשרות בין מנהל בית הספר והמורים המובילים את התוכנית, וכן בהערכה והתקדמות התוכנית ומעקב אחרי ביצועה".

ד. בניית תכניות לימוד ספציפיות לקבוצות המצוינות או כיתת המצוינות

המורים בשני בתי הספר הם שבונים את תכניות הלימוד בהתאם לדרישות תכניות משרד החינוך. המורים בתיאום עם רכזי המקצועות, מתאמים את החומר לרמות הלימודים של התלמידים על פי הישגיהם במבחנים. המנהלים לא מעורבים בבניית תכניות הלימוד, אך הם קובעים את מדיניות העבודה בבית הספר. כפי שעלה מדברי המורים: "תכניות המצוינות בחלקן הן תכניות ארציות או מחוזיות, וחלקן עוצבו ופותחו במיוחד עבור בית הספר על ידי הצוות המוביל ורכזי המקצועות". ובנוסף, המורים ציינו "גם התכניות המחוזיות והארציות, לפני שמתמשים בהן ועבורות תהליך של התאמה לתלמידים ולבית ספרנו".

ה. מידת ההתאמה של תכניות הלימוד הקיימות

בשאלה זו הייתה תמימות דעים כאשר מנהלי בתי הספר והמורים ציינו שתכניות הלימוד הקיימות אינן מספיקות כדי לקדם את התלמידים או לחולל שינויים רבים. "התכניות הקיימות ישנות מאוד, אין ביכולתן לחולל שינויים מרחיקי לכת בקרב התלמידים". "התכניות שאנו משתמשים בהם נמצאות גם בקרב התלמידים של החינוך הרגיל. צריך לבנות תכניות ייחודיות עבור התלמידים המחווננים והמצוינים".

ו. איתור ובחירת תלמידים מצוינים

מנהלי בתי הספר והמורים מעודכנים היטב לגבי קבוצות המצוינות השונות והם שותפים מלאים להתקדמות התוכנית והערכתה. כמו כן הם שותפים בבחירת התלמידים לכיתות או לקבוצות השונות למצוינות בכל המסגרות הקיימות: "לפעמים

מוגשים דוחות מפורטים אשר מפרטים את התקדמות התוכנית". "מתנהלות שיחות משוב והערכה עם התלמידים, המורים, הרכזים והמנהל". "קיימת חשיבות לשיחות המשותפות בין כל הגורמים לקידום הנושא".

ז. הקצאת משאבים

הקצאת המשאבים מבוססת בין היתר על סל הטיפוח של משרד החינוך, שעות פרטניות, שעות שהייה באופק חדש, הורים, תורמים מהקהילה והרשות המקומית. ממצא נוסף שעלה הוא שרק במתמטיקה מוקצות שעות ייחודיות לתלמידים המצוינים. בשאר התחומים או המסגרות, השעות שמוקצות הן שעות תקן כמו כל כיתה אחרת בבית הספר.

דין

מחקר זה, בדק את תפיסת המושג "מצוינות", מנקודת ראותם של מנהלים ומורים בחטיבות ביניים ערביות, כמו כן נבחנו גם הסוגיות השונות בתחום המצוינות בחינוך הערבי בישראל. התוצאות מצביעות על הצורך בהקמת מסגרות ייחודיות לקידום המצוינות בשני בתי הספר:

(א) הקבצות בתוך הכיתה הרגילה

(ב) קבוצות למצוינות

(ג) תכניות העשרה

(ד) תכניות הצמחת תלמידים מצוינים בתחומי ספורט, מנהיגות ואומנות.

מטרת מסגרות אלו, היא לתת מענה לתלמידים מצוינים במגוון תחומים בכל שכבת גיל בין כתלי בית הספר. הפעלת תכנית המצוינות, מחייבת פיתוח מקצועי בקרב המורים. צוותי המורים בשני בתי הספר, משתלמים ומתמקצעים בהשתלמויות ייחודיות לתוכנית המצוינות. איתור התלמידים למסגרות אלו, נעשה על פי סטנדרטים ברורים שנקבעו מראש (סוללת מבחני מיון והמלצות מורים) והמסגרות השונות מופעלות במסגרת הפורמאלית בשעות הבוקר במקביל לשעות הלימודים הרגילות, וכן בשעות אחר הצהריים או בימי שישי (יום חופשי בבתי הספר הערבים). קיים דמיון בין שני בתי הספר בבניית המסגרות והתוכניות, ובהפעלתן. בעלי התפקידים הנבחרים לקידום המצוינות בשני בתי הספר, הם שדואגים לאיתור התלמידים המצוינים, באמצעות קידום ומעקב אחרי התפתחותם לאורך כל שלבי התהליך. ממצא חשוב שהתגלה בשני בתי הספר, הוא היעדר התפקיד "מקדם מצוינות". תפקיד זה, דורש קריטריונים אופייניים והתפתחות מקצועית מוגדרת היטב במשרד החינוך. התפקיד הזה, מבוזר בידי בעלי תפקידים שונים (המנהל

עצמו, יועצת ביה"ס, רכז שכבה, מחנך כיתה, רכז מקצוע, מורה מקצוע) בהתאם לשיקול דעתו של המנהל. תפקיד "רכז הערכה" חסר בשני בתי הספר, על אף חשיבותו.

במחקר עלו הממצאים העיקריים הבאים:

* תפקידים של המנהלים בהובלה וקידום תכנית המצוינות בתוך בית הספר. המנהלים דוגלים בהרחבת התכנית בתחומים שונים.

* היעדר "מקדם מצוינות" בהגדרת תפקיד בבית הספר. למרות חשיבותו לתוכנית בכך שהוא מרכז את קידום המצוינות בכל המסגרות הקיימות בבית הספר.

* החשיבות הרבה בהכשרת מורים ובהתמקצעותם, על מנת שיוכלו להוביל את התוכנית במסגרות המצוינות השונות דרך שימוש בדרכי הוראה מגוונות ומתאימות לתלמיד המצויין".

* בלטו גם המסגרות המגוונות לקידום המצוינות אשר הופעלו בתוך שתי חטיבות הביניים".

על מנת לטפח את התלמיד המצויין כאדם חושב, יוזם ויוצר, יש צורך לגוון במסגרות השונות למצוינות, את דרכי ההוראה – למידה, קרי סדנאות חשיבה, למידת עמיתים, צפייה בסרטים, כלומר להפעיל דרכים רב חושיות. במחקר הזה הסתמן שימוש בטכנולוגיה בזמן השיעורים אך לא במידה מספקת. המורים לא משתמשים בדרכים רב חושיות.

זילברשטיין (2002) ציין את יעילותה של הלמידה הרב חושית לפי תיאוריות שונות ואף הצביע על כך שהגיוון בדרכי ההוראה, יעיל להכשרת התלמידים המחווננים והמצוינים. הוראה בהרצאות הפרונטאליות, במיוחד בחודשי הקיץ, אינה עדיפה על למידה פעלתנית, מעשית, יצירתית בהתאם למאפייניו של הלומד בעל ההכוונה העצמית (זילברשטיין, 2002). דרכי הוראה אלו, מיועדות להכשרת מורים ותיקים ומנוסים במטרה שילמדו בצורה שונה ומגוונת את התלמידים המצוינים במסגרות הלימוד השונות (Margolin, 1994).

מסקנות אלה, תואמות את מסקנותיהם של חוקרים רבים, כמו גיוון בדרכי ההוראה, רכישת מיומנויות הוראה אפקטיביות, למידת מיומנויות אלו תוך כדי תצפית, הדרכה, חניכה ואימון אישי, הן השיטות שיובילו לקידום מקצועי של המורה. ממצאי המחקר הנוכחי מצביעים על כך שחלק מהמורים משתלמים בהשתלמויות למצוינות, ובמיוחד במתמטיקה (וורגן, 2006; זסלבסקי, 2007).

ועדת ההיגוי לקידום החינוך למחווננים בישראל, המליצה על פיתוח מסגרות להכשרת מורים ייחודית לחינוך מחווננים. היא המליצה על הכשרת עובדי הוראה

ומנהלים, במטרה להקנות ידע, כלים ושיטות הוראה לעבודה עם תלמידים מחוננים ומצטיינים (נבו, 2017). במחקר זה נימצא, כי לא קיימת הכשרה ייחודית למנהלים, למורים או לגורמים האחרים המעורבים בקידום המצוינות. העדר הכשרה זו, מונעת מהמנהלים לחשוב על התפקיד "מקדם המצוינות", כתפקיד מוביל בתוכנית בית הספר. פיתוח מורים מובילים ופיתוח מנהיגות בקרב מורים, תופסים היום מקום מרכזי בארצות שונות המקיימות מסגרות להתפתחות מקצועית של מורים (וורגן, 2006). עם זאת, חשובה מאוד תכנית של הכשרת מורים להוראת מחוננים, שכן במצב הקיים רוב הילדים המחוננים לומדים רוב הזמן בכיתות רגילות (בן והדר, 2009; הנסן ופלדהוסן, 1998).

מסתמן צורך להעניק הזדמנויות שוות לכל התלמידים ובכל השכבות ובכל הכיתות לאיתור וטיפוח המצוינות אצלם. הדרכים למיון ומיפוי תלמידים מצוינים, כפי שעולה מהראיונות הן מוגבלות, ונשענות על בחינת מיפוי הנערכת בשכבת הגיל לכל הכיתות. שימוש בדרכי מיון נוספות, עשויה להרחיב את מנעד ההזדמנות בפני התלמידים, ולגלות יותר תלמידים מצוינים בתחומים אחרים. הרחבת דרכי האיתור וההערכה, עשויה לגלות תלמידים מצוינים בקרב אוכלוסיות חלשות יותר. הדבר לא נעשה בשני בתי הספר הנחקרים. בנוסף, לא הוזכר בראיונות, נושא איתור התלמידים המחוננים או הגאונים, שניתן לאתרם דרך יועצים מומחים בהתאם לתחומי הכישרונות שלהם.

למנהל בית הספר, תפקיד חשוב בשיפור האקלים הבית ספרי. אין תפקיד אחר בארגון הבית ספרי שהשפעתו על טיב החינוך כה גדולה ותרומתו כה ניכרת לאיכות החינוך (זילברשטיין, 2002). עד כדי כך, שלמנהל תפקיד מכריע בהצלחתו של בית הספר, אך המסר הבולט הוא, שלא ניתן לנהל לבד, ניהול מוצלח מותנה ביכולת לעשות זאת בשיתוף אמיתי עם המורים. במחקר זה, נמצא שהמנהלים בשני בתי הספר הנחקרים, מעבירים חלק מהעשייה עם התלמידים המצוינים לידי המורים ובעלי התפקידים האחרים, אשר בתורם מובילים את תכנית המצוינות בבית הספר. כך, למשל, היועצת כחלק מתפקידה, עוסקת באיתור ראשוני של התלמידים המצוינים במיוחד בשכבת כיתות ז'. בסופו של דבר, השינוי אמור להגיע לרמת המורה המצויד בכלים הנכונים להובלת התלמידים המצוינים, והדבר יכול להוביל לכך שהמורה הטוב והמהוקצע בעיני המנהלים, הוא שמוביל בצורה טובה את תכנית המצוינות. ממצאי המחקר מעלים, ששני המנהלים בשני בתי הספר, אכן קידמו את המצוינות בתחומים שונים כמו ספורט, מנהיגות ואומנות. תחומים אלה, נתפסים כתחומים שאינם הישגיים במונחים של בית הספר והם קשורים יותר ליכולות האישיות של התלמיד. בתהליך בחירת התלמידים לתוכניות האלה, בית הספר לא צידד בגישה מסוימת, אלא אם כן הבחירה נקבעה על פי היכולות האישיות של התלמיד. כך, למשל, בחירת בנות לנבחרת בנות עם פוטנציאל גבוה לספורט, התרחשה על פי קביעתה

ויוזמתה האישית של המורה. יכול להיות שישנם תלמידים (בנים) עם פוטנציאל דומה אך הם לא אותרו. שכן אין נבחרת דומה בקרב בנים. הבנות הנבחרות מתאמנות על חשבון השיעורים לפי התחרויות המקומיות או הארציות.

בית הספר, יכול לנקוט בגישות שמקדמות מצוינות בית ספריות לכלל התלמידים, דוגמת גישת "רמת השירות". בגישה זו מוצעות, ארבעה רמות של פעילות לקידום המצוינות וכל תלמיד בוחר ברמה המתאימה לו לפי יכולתו (אלון, 2007; רחמל וזוהר, 2010). מחקרים אחדים בתחום מראים, שלמידה במסגרות המאפשרות דיפרנציאציה של הקוריקולום ושל דרכי ההוראה, ההערכה, וההתאמה ליכולותיו של התלמיד הן הדרכים היעילות ביותר בחינוך למצוינים. לכן, השיטות הנפוצות כגישות הוראה, הן שיטות העשרה והאצה. מחקרים מראים, ששילוב הוראה המשלבת האצה, העשרה והוראה בקבוצות הומוגניות הביאה לתוצאות גבוהות יותר בלמידה מאשר כל אחת מן השיטות בנפרד (אלון, 2007; Maier & Youngs, 2009).

במחקר עלו כמה מסגרות לקידום המצוינות, הקבוצות בתוך הכיתה הרגילה, קבוצות למצוינות, תכנית העשרה ותוכניות להצמחת התלמיד המצוין בתחומי ספורט, מנהיגות ואומנות. מסגרת ההקבוצות בתוך הכיתה הרגילה שבה לומדים תלמידים מצוינים, יחד עם שאר התלמידים, לא נחשבת למסגרת יעילה לקידום המצוינות. לעומת זאת, לימוד התלמידים המצוינים בקבוצות קטנות והומוגניות למצוינות, עונה על הדרישות של תלמידים אלה ומעלה את רמת ההישגים אצלם.

במחקר שנערך באוניברסיטת וירג'יניה ובו השתתפו יותר מ-1000 תלמידים מכיתות ב', ג' מ-14 בתי הספר ב 10 מדינות בארה"ב, נעשה ניסיון להעריך ברמה לאומית את השפעת התוכנית למצוינים ומחוננים. החוקרים בדקו ארבע מסגרות למידה, הוראת מצוינים בתוך הכיתה, הוצאת התלמידים המצוינים מהכיתה לפעילות מסוימת, יצירת כיתות אם נפרדות, ויצירת בתי ספר נפרדים למצוינים. התוצאות הראו שהתלמידים אשר למדו במסגרות נפרדות למצוינים (בתי ספר נפרדים, כיתות נפרדות, או קבוצות של תלמידים מצוינים שהוצאו מכיתותיהם), הגיעו להישגים גבוהים יותר מאלו שנשארו בתוך כיתותיהם (זיו, 2014).

מחקר זה, מחזק ממצא שעלה במחקר הנוכחי לגבי קידום מצוינות בקבוצות המצוינות, במתמטיקה למשל, אשר בו מאתרים את המצוינים לפי רמות באמצעות תוצאות מבחני המיון שנערכים בתחילת השנה.

לסיכום, כוחה של החברה נמדד בעוצמה הכלכלית החברתית והמדעית, ובאמצעות פיתוח וקידום ההון האנושי, ועלייה בהישגיו ואיכות חייו. מצב זה, יוצר

תחרות הוגנת, עם מודעות לחשיבות של קידום האיכות והמצוינות בכל התחומים ובמיוחד הטמעת ערכי האיכות בכל שכבות החברה.

מה נעשה ולאן אנו הולכים?

תרומתו המעשית של המחקר הינה בהתוויית יוזמה פדגוגית, שתכליתה היא פיתוח והרחבה של תכניות אופרטיביות, לטיפוח וקידום מחוננות ומצוינות בחטיבות הביניים בבתי ספר במגזר הערבי בישראל. כאמור, במגזר זה, מסתמנים קשיים ספציפיים בהתמודדות עם היבטים פדגוגיים של טיפוח מחוננות ומצוינות הנעוצים, ככל הנראה, באפיוני הסוציאקונומיים והתרבותיים הייחודיים, ומתבטאים בשיעור הנמוך של המצוינים במגזר הערבי. טיפוח המחוננות והמצוינות במגזר הערבי, יכול להוביל להעצמת אוכלוסיית הלומדים, ומהווה הזדמנות לצמצום הפערים בחברה הישראלית וליצירת שוויון הזדמנויות בין המגזרים, תוך שימור המורשת והתחשבות בצרכים הייחודיים ובהבדלים התרבותיים של תת קבוצות המשתייכות למגזר זה. המטרה המרכזית של התכנית המוצעת, היא להעמיד בפני התלמידים המצטיינים אתגרים ומשימות המתאימים ליכולותיהם ולנטיותיהם האישיות. התכנית מיועדת לאוכלוסיית יעד, הכוללת את הצוותים הפדגוגיים בחטיבות הביניים במגזר הערבי וכן את אוכלוסיית התלמידים הלומדים בבתי ספר אלה. על מנת לתת מענה הולם לצרכים המיוחדים של אוכלוסיית המצוינים ולהציב את נושא המצוינות כערך מרכזי בבית הספר, יש צורך בהיערכות ארגונית תוך נקיטה בגישה מערכתית, בפיתוח אסטרטגיות חינוכיות מתאימות ובניה של תשתית מקצועות הולמת.

לאור זאת, היוזמה הפדגוגית המוצעת, כוללת גיבוש תכנית מערכתית ייעודית רב שנתית במגזר הערבי לטיפוח וקידום המצוינות בחינוך. היוזמה כוללת מיפוי של הצרכים הספציפיים, במוסדות החינוך השונים בתחום המצוינות ובניית מודל עבודה חינוכי לקידום מצוינות בית ספרית המותאם למוסדות אלה, בדגש על חיזוקן של אוכלוסיות חלשות. לפי מודל זה, יהיו בבית הספר מספר מוקדי מצוינות, בתחומי דעת שונים ובנושאים וגישות מגוונים, וזאת לאור התפיסה המושגית הרחבה של מצוינות ושל הצטיינות, כפי שעולה מהמחקר הנוכחי. מימוש התכנית יתאפשר באמצעות גיוס משאבים הכוללים תקציב ייחודי לקידום התכנית כחלק אינטגרלי מתכנית העבודה הרב שנתית.

מרכיב חיוני ומרכזי בהקמת התשתית הוא כוח אדם מיומן להובלת התהליכים הנחוצים במערכת החינוך בתחום המצוינות. כמענה לכך, התכנית כוללת ימי הכשרה והדרכה במסגרתם יתקיים ליווי תומך של צוות הדרכה ופיתוח מקצועי בנושאים הרלוונטיים לקידום וטיפוח המצוינות בחינוך במגזר הערבי. בכך תיבנה תשתית תמיכה למנהלים, מורים ויתר אנשי הצוות החינוכי המוביל בתחום זה. הפעילות תנוהל על ידי "מורה מקדם מצוינות" שיפעל בבית הספר בשיתוף פעולה עם ההנהלה ועם צוותי המורים השונים ויוכשר לתפקיד באמצעות קורס ייעודי.

במסגרת התוכנית, מוצע פיתוח מערך של איתור תלמידים מחוננים ומצטיינים, הלומדים בחטיבות ביניים במגזר הערבי, תוך אימוץ גישה רב ממדית למושג אינטליגנציה. תתאפשר גמישות רבה באיתור התלמידים המשתתפים בתכנית ולא תהיה היצמדות למבחנים סטנדרטיים כך שגם תלמידים מוכשרים שלא הצליחו בבחינות, יוכלו לממש את כישוריהם. המערך יהיה מושתת על מגוון רחב של קריטריונים להצטיינות, ובכלל זה תחומי כישרון מגוונים (אקדמיים, ספורט, מוסיקה, אמנות), מרכיבים אישיותיים (התמדה בביצוע משימה, יכולת למידה עצמאית); יצירתיות, מוטיבציה ותרומה לחברה. התכנית כוללת פיתוח תכניות לימודים ומתודולוגיות המותאמות לתחום המצוינות בחינוך במתן דגש על האפשרות למיצוי הפוטנציאל האישי הגלום בתלמיד בתחומי הדעת השונים, בהלימה תרבותית למגזר הערבי. התכנית כוללת הקצאת שעות תגבור עבור תלמידים מצטיינים, הפעלת תכניות העצמה שונות בשלבי החינוך השונים ובנוסף קיום פעילויות העשרה לקידום מחוננות ומצוינות במסגרות החינוך הבלתי פורמאלי.

חשוב לציין, כי התכנית המוצעת, מהווה מתווה שבמסגרתו תתאפשר לכל בית ספר, הכללת תכנים בהתאם למשאבים ולתפיסות החינוכיות של בית הספר ושל הקהילה הבית ספרית. התכנית תזמן לתלמידים למידה משמעותית במגוון תחומי דעת שאינם נכללים בהכרח בתכנית הלימודים הרגילה. תכנים אלו, מהווים אתגר אינטלקטואלי והזדמנות ליצירתיות ולהגברת המוטיבציה ללמידה.

רשימת מקורות

- אלון, ב'. (2007). מקדמי מצוינות בחינוך פיתוח ומחקר של מודל לכשרה והפעלה. דוח מחקר, מכון ויצמן למדע.
- בן, א' והדר, ד'. (2009). מצוינות ושיוויון בחינוך: רמת הישגים ופערים בהישגים בבתי הספר התיכוניים בישראל. מגמות, מו, (3), 356 – 379.
- בנג'ו, א'. (2009). מצוינות בחינוך – הצורך, הלכה ומעשה. במרכז העניינים. המכללה האקדמית בית ברל.
- גולדמן, ע'. (2002). מסמך רקע בנושא טיפוח תלמידים מחוננים. מוגש לוועדת החינוך והתרבות. הכנסת: מרכז מחקר ומדע.
- גולדנברג, ג', גבע, מ' ושחר, ר'. (2007). המצויינים להוראה: מהמכללה לבית הספר. דו"ח מחקר שלב א', מדינת ישראל. המכללות האקדמיות: תלפיות, אורנים, כנרת, קיי.
- גור זאב, א'. (1997). חינוך בעידן השיח הפוסט מודרניסטי.
- רוני, א'. (1987). בית הספר כמרכז. ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש מאגנס.
- גרינפלד, נ'. (2009). חזון: תכנית המצויינים לאן? הלכה, מעשה וחזון. תל אביב: הוצאת מכון מופ"ת.
- דויד, ח'. (2014). הילד המחונן ובית הספר. פסיכולוגיה עברית. עמ' 7 – 8.
- דקל, נ'. (2013). חינוך מיוחד למחוננים. הד החינוך, גיליון 6, ע. 92. תל אביב: הוצאת הסתדרות המורים.
- הנסך, י' ופלדהוסן, ג'. (1998). השוואה בין מורים שקיבלו הכשרה בהוראת מחוננים ובין מורים שלא הוכשרו בתחום הזה. בתוך: זיו, א' (1998). מחוננות וכישרונות מיוחדים מקראה. רעננה: הוצאת האוניברסיטה הפתוחה.
- וורגן, י'. (2006). טיפוח תלמידים מחוננים במערכת החינוך. וועדת החינוך, התרבות והספורט. הכנסת: מרכז המחקר והמדע.
- וידרגור, ח'. (2010). מורים למחוננים בישראל: היבטים קוגניטיביים של תכנית ההכשרה. עבודת דוקטורט. חיפה: הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה.
- זיו, א'. (1990). מחוננים, סוגים של מצוינות. ירושלים: הוצאת כתר. פרק 4, ע. 95-123, 126-125.
- זיו, א'. (2014). מחוננות וכישרונות מיוחדים - מדריך למידה. רעננה: הוצאת האוניברסיטה הפתוחה. עמ' 106,145,146,178,179.

- זילברשטיין, מ'. (2002). פיתוח לומד בעל הכוונה עצמית. תל אביב: הוצאת מכון מופת.
- זסלבסקי, א'. (2007). טיפוח מצוינות במתמטיקה- מנין ולאן?; על"ה, 37, 24-29.
- ירחי, ר'. (2003). מצוינות-הגדרות ומאפיינים. איפרתי, י"א, עמ' 77-89.
- כשר, א'. (2003). על הצטיינות גם בהוראה על הגובה, גיליון 2. תל אביב: המסלול האקדמי, המכללה למינהל. עמ' 48-51.
- מנור-בנימיני, א'. (2005). מחוננים ליקויי למידה-מדריך למורה ומקראה. רעננה: הוצאת האוניברסיטה הפתוחה. עמ' 18, 26.
- משרד החינוך, חוזר המנהל הכללי. (2010). תלמידים מחוננים – תכניות ייחודיות ונהלים להפעלתן וליישומן. תשע"ז/8 (ב). ירושלים: הוצאת משרד החינוך.
- נבו, ב'. (2017). דוח ועדת היגוי לקידום החינוך למחוננים בישראל, ועדת ברוך נבו. אב, תשס"ד. פרק א. ירושלים: משרד החינוך.
- עבאדי, ר'. (2009). המרכיב של פיתוח מנהיגות חינוכית בהכשרת סטודנטים "מצוינים בהוראה": תיאוריה ויישום. הלכה, מעשה וחזון. תל אביב: הוצאת מכון מופ"ת.
- קלויר, ר' וכהן, נ'. (2009). מסטודנט מצוין למורה מצוין: טיפוחם וקידומם של סטודנטים להוראה בתכנית המצוינים על פי תכנית ההעשרה הייחודית של שלוש מכללות. הלכה, מעשה וחזון. תל אביב: הוצאת מכון מופ"ת.
- קלויר, ר', כהן, נ', עבאדי, ר' וגרינפלד, נ'. (2009). הלכה, מעשה וחזון: הכשרת סטודנטים מצוינים להוראה במכללות לחינוך. תל אביב: מכון מופ"ת.
- רבינוביץ, מ'. (2017). איתור תלמידים מחוננים במערכת החינוך. ישראל: מרכז המחקר והמדע, הכנסת.
- רוזנפלד, ד'. (2001). מצוינות בבית הספר העל-יסודי. הוצאת, רכס הוצאה לאור פרויקטים חינוכיים בע"מ. עמ' 109-112.
- רחמל, ש', זוהר, ח'. (2010). קווים מנחים לתוכניות לטיפוח המצוינות והצטיינות בבתי הספר, עמ' 36, 9. העמותה למצוינות בחינוך (2008), נייר עמדה ל"כנס הרצליה" השמיני, המצוינות כערך לאומי.
- שלסקי, ש' ואלפרט, א'. (2007). דרכים בכתיבת מחקר איכותני: מפירוק המציאות להבנייתה כטקסט. תל-אביב: מכון מופ"ת.
- David, H. (2011). Teachers' Attitude: Its importance in nurturing and educating gifted children. *Gifted and Talented International*, 26(1-2), 65-80.
- Evaluation of the effects of programming arrangements on student*

learning outcomes. Report for National Research Center on the Gifted and Talented.

- Gallagher, S. & Gallagher, J. (2013). Using Problem based learning to explore unseen academic potential. *Interdisciplinary Journal of Problem Based Learning*, 7(1), 110-131.
- Gardner, H. (1993). *Creating minds: An anatomy of creativity seen through the life of Freud, Einstein, Picasso, Stravinsky, Eliot, Graham, and Gandhi*. New York: Basic Books.
- Iremonger, L. (1980) *The Fiery chariot: a study of British prime Ministers and the search for Love*. London: Secker & Warburg.
- Karnes, F. (2005). *Leadership development program*. Great potential press, Scottsdale.
- Lowe, H. (2003). Excellence in English cities: Gifted and talented education and national training program for gifted and talented co-ordinators. *Gifted Education International*, 17(2), 120-129.
- Margolin, L. M. (1994). *Goodness personified: The emergence of gifted children*. New York Aldine Gruyter.
- Maier, A. & Youngs, P. (2009). Teacher preparation programs and teacher labor markets. *Journal of Teacher Education*, 60(4), 393-407.
- Renzulli, J.S. & Delcourt, A.B. (2018). *Gifted behaviors versus gifted individuals. Fundamentals of gifted education*. New-York: Routledge.
- Segev, E. & Cahan, S. (2013). Older children have a greater chance to be accepted to gifted student programs. *Assessment in Education Principles, Policy & Practice*, 21 (1), 4-15.
- Timer, T.R & Kirp, D.L. (1988). *Managing educational excellence. The Stanford series on, educational and public policy*. The Palmer Press. p. 46.

ملخص

هدف البحث هو فحص برامج الموهبة والتفوق الموجودة في المدارس الإعدادية في الوسط العربي في إسرائيل وأثرها على تقدم التعلّم لدى التلاميذ، ثم عرض برامج عمل ممكنة. يعتمد البحث على منهجية الأبحاث الكيفية، حيث يشمل مقابلات لمديرين ولعشرين معلماً في مدرستين إعدادية في وسط البلاد. بواسطة المقابلات، تم فحص مواقف المشاركين في البحث في موضوع برامج الموهبة والتفوق وطرق تطبيقها في المدارس الإعدادية. برامج الموهبة والتفوق الموجودة الآن في المدارس الإعدادية لا توفر فرص متكافئة لدى جميع الطلاب، لأنها تقدم فقط عدد محدود من الطلاب. تعديل هذا الوضع يمكن من خلال تطبيق برامج موهبة وتفوق عند جميع الطلاب في كافة الصفوف وفي جميع الطبقات وكافة المواضيع في المدارس الإعدادية. نتائج البحث تشير إلى وجود طرق مختلفة لرعاية الموهبة والتفوق في الأطر التعليمية المختلفة حسب آراء المدرّاء والمعلمين.

الكلمات المفتاحية: موهبة، تفوق في التربية، مدارس إعدادية، التعليم العربي.

Promoting giftedness and excellence in education

Saed Bsharah and Abdul Rahman Samarah

Abstract

The purpose of this study is to examine the gifted and excellent programs available in junior high schools in Arab schools in Israel and their impact on the advancement of learning among students, and consequently propose possible programs of action. The research is based on qualitative research methodology, which included interviews with two principals and 20 teachers in two middle schools in central Israel. Through these interviews, the interviewees' perceptions of giftedness and excellence programs and their methods of operation in junior high schools were examined.

The gifted and excellent programs that are available today in middle schools do not allow for equal opportunities among all students, because they focus on

a very small number of students. A change in this situation may be possible through the implementation of gifted and excellence programs among all students in all classes, in all layers and in all subjects in junior high schools. The findings of this study point to a variety of ways to foster excellence in the various educational frameworks according to the perceptions of principals and teachers.

Keywords: giftedness, excellence in education, middle schools, Arab education